

GÖZDEN KAÇMIŞ BİR XVI. ASIR ŞÂİRİ; CELÂL-ZÂDE MUSTAFA'NIN OĞLU MAHMÛD EFENDİ VE KONYA, İSTANBUL VE EDİRNE MEDHİYELERİ

Doç. Dr. Mustafa ERDOĞAN

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZ

Mahmûd bin Mustafa; XVI. asrın ünlü vezirlerinden Celâl-zâde Mustafa'nın oğludur. İstanbul'da yaşayan, defterdarlık ve divan-ı hümayun kâtipliği gibi üst düzey görevlerde bulunan Mahmûd Efendi, babasının vefatından sonra, kendisine vaad edilen nişancılık görevinin verilmemesi ve yeterince ilgi gösterilmemesi sebebiyle, bir anlamda devlet yönetimine küserek inzivaya çekilmiştir. Sultan III. Murad'ın tahta geçişiyle yeniden sanat ve siyaset sahnesine dönen Mahmûd Efendi'nin Sultan III. Mehmed devrinde, 1596'dan sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Mahmûd Efendi'nin mürettep bir Divan'ı ve Gencîne-i Letâif isimli nazım-nesir karışık bir eseri vardır. Ancak, Mahmûd Efendi hakkında ne şair tezkirelerinde ve ne de diğer tarihî yahut güncel biyografik kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bu yazıda şairin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilecek, daha sonra da Divan'ında bulunan üç şehir medhiyesi ilgililerin dikkatine sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mahmûd bin Mustafa bin Celâl, Divan, şehir medhiyesi, İstanbul, Edirne, Konya

AN UNDERESTIMATED POET OF XVI. CENTURY: MAHMÛD EFENDI, THE SON OF CELÂL-ZÂDE MUSTAFA, HIS PRAISALS OF KONYA, ISTANBUL AND EDİRNE ABSTRACT

Mahmûd bin Mustafa is the son of Celâl-zâde Mustafa one of the famous grandveziers of XVIth century. Mahmûd Efendi who served at prestigious positions at times as an officer in the divan-ı hümayun and at others' as an officer at imperial accounts office. In the aftermath of his father's death as he was not granted the position that he wanted as nişancı as he was not much paid attention, he isolated himself from public bureaucracy. Following to Murad III's coming to throne Mahmûd Efendi returned to the ephere of politics and art and he passed away in the reign of Mehmet III after 1596. Mahmûd Efendi has a collected Diwan and a mixture of manzum and mensur styles titled Gencîne-i Letâif. Indeed no info has been found in the directories of poets or in other biographic records on the author This work gives the reader info on the life, works and literary personality of the poet followed by the appraisal poems of the author for the three cities in his celebrated Diwan.

Keywords: Mahmûd bin Mustafa bin Celâl, Diwan, city appraisals, İstanbul, Edirne, Konya

Giriş

XVI. asır, bilindiği üzere bir bakıma klasik Türk edebiyatının zirve dönemidir. Bu asırda hem şair, yazar hem de edebî eserlerin sayısında çok önemli bir artış olmuştur. Ayrıca dil, sanat ve estetik açısından önceki dönemlere oranla çok daha nitelikli eserler ortaya konulduğu da malumdur.

Diğer taraftan XVI. asırdan itibaren eski Türk edebiyatının biyografik kaynaklar açısından oldukça zengin bir hale geldiği, özellikle tezkireler sayesinde bir parça şairliği olan insanların bile unutulmaktan kurtulduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte belki unutulduğundan, belki başka sebeplerden kaynaklarda adı, sanı geçmeyen istisna şahsiyetlerin, şairlerin olabildiği görülmektedir. Nitekim Mahmûd bin Mustafa bu tarzda unutulmuş şairlerden biridir. Her ne hikmetse ünlü bir devlet adamının oğlu olmasına, İstanbul'da yaşamasına, kimi zaman üst derecede vazifeler yapmasına, mürettep divan sahibi bir şair olmasına rağmen Mahmûd bin Mustafa ile alakalı ne tezkirelerde, ne de diğer biyografik kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır¹. Mahmûd Efendi hakkında neredeyse bilgi edinebildiğimiz tek kaynak onun *Divan*'ı olmuştur.

Mahmûd bin Mustafa Kimdir?

Mahmûd bin Mustafa, kendini “bu bende-i pây-mâl Maḥmûd bin Muştafa bin Celâl...” diye tanıtmaktadır². Daha anlaşılır bir tanımla Mahmûd Efendi; XVI. asrın ünlü devlet adamı, Kanûnî'nin “Koca Nişancı”sı Celâl-zâde Mustafa(ö. 1567)'nin oğludur. Celâl-zâde Mustafa; Yavuz Sultan Selim ve özellikle Kanûnî Sultan Süleyman zamanında uzun süre nişancılık vazifesini yapan, Sadrazam İbrahim Paşa'nın en yakınında olan isimlerden biridir. Devlet adamı, hukukçu, tarihçi, yazar ve şair (mahlası Nişânî'dir) Celâl-zâde Mustafa hakkında, neredeyse o dönemle ilgili olan bütün biyografik kaynaklarda bilgi bulmak mümkündür. Ailenin aslen Tosyalı olduğu, Mahmûd Efendi'nin dedesi olan Kadı Celâl Efendi'nin Mustafa, Salih ve Ataullah adında üç değerli

¹ Burada taranan ve Mahmûd Efendi ile ilgili bilgi bulunmadığı tespit edilen eserlerin tam künyelerini yazmak epeyce yer tutacağından sadece taranan eserlerin isimleri belirtilecektir. Taranan eserler şunlardır: *Sehî Bey Tezkiresi* (İsen, 1998), *Latîf Tezkiresi* (Canım, 2000), *Âşık Çelebi Tezkiresi* (Kılıç, 2010), *Kınalızâde Tezkiresi* (Sungurhan, 2009), *Ahdî Tezkiresi* (Solmaz, 2005), *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı* (İsen, 1994), *Riyâzî Tezkiresi* (yazma), *Kaf-zâde Tezkiresi* (yazma), *Keşfü'z-Zünûn* (1992), *Kamusu'l-A'lâm* (1996), *Osmanlı Müellifleri* (2000), *Tuhfe-i Nâilî* (Tuman, 2001), *Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* (İpekten-vd, 1988), *Türk Edebiyatı Tarihi Giriş* (Levend, 1988), *Şakâyık-ı Nu'maniyye ve Zeyilleri* (Özcan, 1989), *Kanûnî Sultan Süleyman Devri Türk Edebiyatı* (Çelebioğlu, 1994), *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler* (İpekten, 1996). Bu eserlerin bir kısmının tam künyesi zaten ileride yazılacaktır.

² Mahmûd bin Mustafa, *Divan*, SK, Hüsrev Paşa, 564, vr. 5a.

evladının bulunduğu da kaynaklarda verilen bilgiler arasındadır. Celâl-zâde Salih Efendi (ö. 1565) de dönemin ünlü âlim, yazar ve şairlerindendir³.

Mahmûd Efendi, *Divan*'ında babasını ve kendisini şöyle tanıtmaktadır:

...

Bilür 'âlem Celâl oğlu Nişânî
Virür fazlından âşârı nişânî

Qavânînüñ ol idi pehlevânî
Zamânında yoğıdı aña şânî

Anuñ âşârıdur cümle menâşîr
Anuñla fahr ider erbâb-ı tañrîr

Süleymân-ı zamân-ı kâm-râna
Otuz yıl deñlü ol şâhib-ı kırâna

Nişâncı olmuş idi ol mükerrem
Vufür-ı iltifâtıyla mu'azzam

Zamânında Selîm Han'uş da bir yıl
Nişâncı olmuş idi hep bilür il

Cihândan gitdi ol mağfûr u merhûm
Bizi qodı ayakda zâr u mañrûm

O merhûm oğlu **Mahmûd**-ı fañîrem
Ayaklar toprağı 'abd-ı hañîrem⁴

...

Mahmûd Efendi'nin doğum tarihi konusunda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. *Divan*'ında geçen tarih manzûmelerinden en erken tarihlisi Mesih Paşa Camii için söylenmiştir ve 1549 tarihini göstermektedir. Buna göre çok kaba bir tahminle Mahmûd Efendi'nin en geç 1530 civarında doğduğu söylenebilir. Şairin doğum yeri hususunda da kesin bilgi olmamakla birlikte, babası Mustafa Çelebi'nin görev yeri olan İstanbul'da dünyaya geldiği tahmin

³ Celâl-zâde'ler hakkında geniş bilgi için bk. Uzunçarşılı 1958: 391-441. Mahmûd Efendi'nin babası Celâl-zâde Mustafa'yla ilgili şu kaynaklarda geniş bilgi bulunmaktadır: Canım 2000: 529-532; Âşık Çelebi 2010: 870-875; Kınalızâde Hasan Çelebi 2009: 363-365; Solmaz 2005: 113-117; *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı* 1994: 278-279; Riyâzî Mehmed Efendi, *Riyâzü's-Şuarâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih Bölümü, 765, vr. 133a-133b; İpekten 1996: 85-86, 159; Uzunçarşılı 2006: 671-673; Peçevî İbrahim Efendi 1992: 34-35.

⁴ Mahmûd bin Mustafa, *age*, vr. 37a-37b.

edilebilir. Aynı şekilde tahsil durumu da meçhuldür. Ancak, ailesinin durumundan, yaptığı ve aday olduğu vazifelerden, yazdığı eserlerden Mahmûd Efendi'nin iyi derecede bir eğitim gördüğü anlaşılmaktadır.

Şairin hayatıyla ilgili yegâne kaynağın kendi *Divan*'ı olduğu söylenebilir. Mahmûd Efendi, *Divan*'ındaki “‘Arz-ı Hâl-i Pür-Melâl-i Bende-i Pây-mâl” başlıklı manzûmede hayatının belirli dönüm noktalarıyla ilgili bilgiler vermektedir⁵. Kısmen otobiyografi sayılabilecek bu manzûmede şair; babasının vefatından sonra epeyce bir sıkıntı çektiğini, devlete elli yıl hizmet ettiği halde ortada kaldığını söylemektedir.

Çü naql eyledi ol merhûm-ı mebrûr
Mezârın Hâk te‘âli ide pür-nûr

Yetime kimse şefkat itmez imiş
Mu‘in olup himâyet itmez imiş

Der-i devletde elli sâl hıdmet
İdüp bilmişdüm anı câna minnet

Velikin baht u devlet olmayup yâr
Felek kodı ayakda çâr u nâ-çâr

Bu noktada, Sadrazam Rüstem Paşa'nın Mahmûd Efendi'nin babası Celâl-zâde Mustafa'yı fazla sevmediği, fakat padişahтан çekinip azline cesaret edemediği ve nişancılığı oğluna verelim diyerek Celâl-zâde'nin istifasını sağladığı, sonra oğlunu da nişancı yapmadığı rivayet edilmektedir. Gelibolulu Mustafa Âli bu hususu şöyle dile getirmiştir: “...Ba‘zılar kavlince Rüstem Paşa kendüyi sevmemegin yirüñüzi oğluñuza ‘arz idelüm diyü evvelâ ‘azline rızâ eyledi. Ba‘dehu âher kimseye virüp kendüyi bir miqdâr teqâ‘üdle mütesellî kılmak istedi...”⁶

Bahsedilen manzûmenin devamında Mahmûd Efendi, bir zamanlar kendine hizmet eden nice dostlarının yükselip kiminin nişancı, kiminin reis olarak ün kazandıkları halde onunla ilgilenmediklerini, nimet hakkı gözetmediklerini söyler. Nihayet, bir anlamda İstanbul'a küsen şair, mecburen vatandan ayrılmak zorunda kalır. İki üç kere defterdar olduğunu, ancak boşa zahmet çekip perişan olduğunu söyleyen şair, defterdar olduğu yerlerden sadece Bosna'nın adını anar. Bosna'dan üzüntülü bir şekilde dönen Mahmûd Efendi, daha sonra sadrazamlık da yapmış olan Siyavuş Paşa tarafından tezkirecilik görevine getirilir. İki yıl bu görevi yapan şairin bu sırada rahat ettiği anlaşılmaktadır. Mahmûd Efendi, iki yılın sonunda görevden alındıysa da daha sonra Karaman defterdarı olur. Ancak oraya varınca sefer fermanı gelir, şair de bu sefere katılır. *Divan*'ında bulunan Rumeli'deki Yanık ve Eğri kalelerinin

⁵ İlgili manzûme *Divan*'ın 36b-42a yaprakları arasında bulunmaktadır.

⁶ *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, s. 278; İpekten 1996: 85.

fethine yazdığı tarihler 1594 ve 1596 yıllarında şairin buralarda olduğunu düşündürmektedir. Dört yıl süren bu seferde Mahmûd Efendi malına ve canına birçok zarar geldiğini söylemektedir. Bu bağlamda Eğri’de tüfikle yaralanmış, bütün malı mülkü elinden çıkmış, zayıf düşmüş, yanında hiç kimse kalmamıştır. Hatta şair “Öri turmağa kalmadı mecālüm” yani ayağa kalkmaya halim kalmadı demektir. Üstelik de bir hayli borçlanan şair, arzıhal sunduğu paşadan kendisine yardım etmesini, Mısır sancağını, o olmazsa Şam defteri kethüdalığını ihsan etmesini ister. Paşaya edilen dualarla sona eren manzûmenin bazı beyitleri şu şekildedir:

...

Baņa hıdmet iderken niçe ihvân
Nişâncı vü re’is oldı bulup şân

Birinden görmedüm bir zerre şefkat
Gözetmeyüp unutdı haqq-ı ni’met

Vaţandan bi’z-zarûri nefret itdüm
Çıkup gitmeğe dilden rağbet itdüm

İki üç kerre defter-dâr oldum
Kıru zahmet çeküp bi-zâr oldum

Gelicek Bosna’dan mağmûm u mağzûn
Gözüm yaşı revân u dide pür-hûn

Siyâvuş-ı zamân ol kân-ı ihsân
Baņa tezkirecilik itdi ihsân

İki yıl hıdmet eyledüm şeb ü rûz
Gicem kadr idi rûzum ‘id ü nev-rûz

Gelüp haţt-ı hümâyûn ile Yahyâ
Alup hıdmetüm itdi beni ifnâ

Yine ihsân idüp ol zât-ı ‘âli
Karaman defterine itdi vâli

Gidüp ol merzbûma zâr u giryân
Varıldıķda sefer olındı fermân

Hudâ’nuğdur kamu taķdir ü işler
Te‘âli şânuhu bildüğün işler

Tamām dōrt yıl durur idüp seferler
İrişdi māl u cānuma zararlar

Tüfenkle Egri'de mecrūh oldum
Şafādan ayrılıp maṭrūh oldum

Elümden çıkdı gitdi cümle mālum
Za'if oldum şikeste oldu bālüm

Qabā umarken oldu bü'l-‘aceb ḥāl
Geyürdi çerḥ-i atlas egnüme şāl

Şoyundum bir ḥasir üstünde qaldum
Belā vü derd ü gam baḥrına ṭaldum

Ṭağıldı cümle ḥıdmet-kār gitdi
Yanumda qalmadı deyyār gitdi

Za'if ü key qatı derviş oldum
Mecālüm qalmadı dil-riş oldum

Zelil oldum zebūn oldum ziyāde
Kemāl-i ‘acz-ile qaldum fütāde

Öri turmağa qalmadı mecālüm
Baḥa raḥm olmaz ise n'ola ḥālüm

Revā mıdur ola pā-māl bende
Cefā ide zamāne derd-mende

Ḥariķem āteş-i sūzān-ı deyne
Ġariķem baḥr-ı bi-pāyān-ı deyne

Sürüp nev-rüz-ı evķātum zamāne
Bahār-ı ‘ömrüm irişdi ḥazāne

N'ola itseḥ ‘ināyet baḥa şāhum
Şeh-i Dārā-ḥaşem Cem-dest-gāhum

Keremler eyleyüp ey şāh-ı āfāķ
Mışır'da vir oturaķ baḥa sancaķ

Ol olmazısa ey şāh-ı nikū-nām
Beni it ketḥudā-[y]ı defter-i Şām

Bir iki gün ki mihmānem cihāne
Geçinmege ola tā kim bahāne

...
Ecelden bulduğum miḳdār-ı mühlet
Olalum sāye-i ‘adlünđe rāḫat

Sa‘ādetlü ḳapıñda bir ğaribem
Metā‘-ı dūnyeviden bi-naşibem

Cemi‘-i ḳullarıñıñ mesnedi çok
Benüm hiç senden özge kimsenem yok

Ölince ḳuluñam ey kān-ı iḫsān
Marizem luḫfuñ ile eyle dermān

....

Şairin kendi biyografisiyle ilgili verdiği bilgi bundan ibarettir. Mahmûd Efendi'nin bu görevlere atanıp atanmadığı, ondan sonra yaptığı vazifeler ve hayatının seyri konusunda elimizde kesin bilgiler yoktur. Mahmûd'un *Divan*'ında ayrıca İstanbul'un dışında Burgaz'da bir cami yapımı ile Konya ve Edirne'nin övgüsüne dair birer manzûme bulunmaktadır. Dolayısıyla belki şair buralarda da bulunmuş olabilir.

Divan'ındaki bazı ifadelerden Mahmûd Efendi'nin zaman zaman devrin padişah ve diğer devlet adamlarıyla da irtibat kurduğu, onlara şiirler sunduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda dîbâcede Sultan III. Mehmed'e ve sadrazama (yazı silik olduğundan net okunmamaktadır) övgüler olduğu gibi, Kanûnî devrinde İstanbul'a ve Kâğıthane'ye su getirilmesine, Süleymaniye'nin yapımına tarih manzûmeleri bulunmaktadır. Ayrıca, III. Murad'ın Yanık Kalesi fethine tarih, III. Mehmed'e hitaben bir kaside ve cülûsuna tarih manzûmesi yer almaktadır. Devlet adamlarından Mehmed, İbrahim ve Mehmed (ikinci) paşaların vezir-i azam olmalarına, Ali Paşa'nın çeşme yaptırmasına, Mehmed Paşa'nın Burgaz'da cami yaptırmasına, Sinan Paşa'nın kaptan oluşuna ve Şam'ı almasına manzûme söylemiş ve tarih düşürmüştür.

Burada bir nokta dikkati çekmektedir: Mahmûd Efendi Kanûnî'ye, III. Murad ve III. Mehmed'e şiirler sunduğu halde bunların arasındaki II. Selim'le ilgili hiçbir olumlu söz söylememiştir. Hatta bir manzûmesinde

Süleymān-ı zamānla gitti rāḫat
Meḫemmed Paşa'da ḫatm-i vezāret
Celāl oğlu Nişāncı'da kitābet
Ḳanā‘at gūşesindeür selāmet (59b)

diyerek Kanûnî ile rahatın, Sokollu ile vezirliğin, Celâl-zâde ile kâtipliğin gittiğini söyleyerek dolaylı yoldan II. Selim'i ve adamlarını iğnelemektedir. Bunun sebebi muhtemelen şairin o devirde yaşadığı sıkıntılardır. Mahmûd Efendi, babasının 1567'deki vefatından sonra onun yerine nişancılık görevini almayı umarken, Rüstem Paşa'nın etkisiyle bunu alamamış, daha sonra atandığı divan kâtipliği vazifesinden de çeşitli entrikalar sonucu azledilmiştir. Bunun üzerine muhtemelen İstanbul'dan uzaklaşmış, dünyaya ve insanlara küsüp inzivaya çekilmiştir. Nitekim şiirlerinde zaman zaman bunun ipuçları görüldüğü gibi, *Gencîne-i Letâif* isimli eserinin girişinde de bundan bahsetmektedir. Mahmûd Efendi, uğradığı haksızlıkları dile getirmek ve eski parlak günlerine yeniden dönebilmek için 1574 yılında bu eseri yazmış ve tahta yeni çıkan Sultan III. Murad'a arz etmiştir⁷.

Şairin kendi hayatından bahsettiği, bir kısmı yukarıda yazılan arzıhalin kime sunulduğu konusunda kesin bir söz söylemek mümkün değilse de, bu kişinin o devirde farklı zamanlarda beş defa sadrazamlık makamına gelmiş olan Koca Sinan Paşa (ö. 1596) olması muhtemeldir. Mahmûd Efendi'nin Rumeli'de katıldığı seferlerde serdar, Sadrazam Sinan Paşa olduğu gibi; ayrıca şair, bahsedilen arzıhâl hariç, Sinan Paşa'ya hitaben bir kaside (K 3), paşanın kaptan olmasına ve Şam'ı almasına da birer tarih manzûmesi (T 14, 15) söylemiştir. Bu noktada *Sicill-i Osmanî*deki bir bilgiyi de hatırlamak faydalı olacaktır. Adı geçen eserde Mahmûd isimli birçok kişinin kısa biyografisi verilmiştir (bk. Mehmed Süreyyâ 1996: 907-928.). Eserde Mahmûd bin Mustafa'nın ismi açıkça geçmemektedir. Ancak Mahmûd Efendi'nin genel olarak hayatı ve Sinan Paşa'yla alakası tespit edildikten sonra, *Sicill-i Osmanî*'de "Mahmûd Bey" başlığı altında verilen bilgilerin, üzerinde durulan Mahmûd Efendi'ye ait olabileceği fark edilmiştir. İlgili kısımda şu bilgiler yer almaktadır: "Mahmûd Bey Sinan Paşa mensuplarından olup sadaretinde tezkirecisi olarak, sonra şehremini ve 998'de (1590) Anadolu defterdarı oldu. Diyarbakır ve başka yerlerde defterdarlık dahi aldı. III. Mehmed devri (1595-1603) başlarında vefat eylemiştir." (Mehmed Süreyyâ 1996: 909)

Yukarıda zikredilen manzûmesinde Siyavuş Paşa'nın tezkireciliğini yaptığını söyleyen Mahmûd Efendi'nin Sinan Paşa'nın da tezkirecisi olup olmadığı konusunda şimdilik kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Yoksa *Sicill-i Osmanî*'de bilgi verilirken paşaların isimleri mi karıştırıldı bilemiyoruz. Ayrıca aynı eserde Mahmûd Efendi'nin şehremini ve Anadolu defterdarı olduğu bilgileri de geçmektedir ki bunlar da şairin ulaştığı makamları ve yaptığı farklı görevleri göstermesi açısından önemlidir.

Diğer taraftan aileyle ilgili makalesinde Uzunçarşılı çok kısa bir şekilde Mahmûd Efendi'den de söz etmiştir. Uzunçarşılı'nın ifadesi şu şekildedir: "Celâl zâde Mustafa Çelebi'nin, Mahmûd adında bir oğlu olduğunu babasının bazı eserlerini güzel olan talik yazısıyla istinsah etmesinden öğreniyoruz.

⁷ Mahmûd bin Mustafa, *Gencîne-i Letâif*, 06 Mil Yz FB 554, vr. 5a-7a.

Mahmûd Çelebi'nin divan-ı hümayun kâtipliğinde bulunduğu anlaşılıyorsa da daha sonra ne gibi hizmetlerde bulunduğu malûm değildir. Babasının Selimnâme'sini 998 Safer 1580 m de istinsah ettiğine göre vefatı bu tarihten sonradır. Mahmûd Çelebi şairdir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın yaptırmış olduğu Süleymaniye Camii'ne aşağıdaki manzum tarihi söylemiştir..." (Uzunçarşılı 1958: 418-419) Görüldüğü üzere Uzunçarşılı'nın yazısında da Mahmûd Efendi'nin divan-ı hümayun kâtipliği yaptığı açıkça belirtilmiştir.

Mahmûd Efendi'nin vefat yılı konusunda da net bir bilgi vermek mümkün değildir. Bu konudaki sınırlı kaynaklardan Uzunçarşılı'nın makalesinde, "1580'den sonra" diye çok genel bir tarih belirtilirken, *Sicill-i Osmanî* de bu bilgi biraz daha daralmakta ve "III. Mehmed devri (1595-1603) başlarında vefat eylemiştir" denilmektedir (Uzunçarşılı 1958: 419, Mehmed Süreyyâ 1996: 909). Diğer yandan şairin yazdığı tarih manzûmeleri bu açıdan göz önüne alınırsa, en geç tarihli manzûmenin 1596'daki Egri Kalesi'nin fethine yazıldığı görülmektedir⁸. Buradan hareketle Mahmûd Efendi'nin 1596 yılından sonra vefat ettiği kesin olarak söylenebilir.

Uzunçarşılı'nın da belirttiği üzere oldukça güzel bir yazısı olan Mahmûd Efendi'nin Konya medhiyesinde geçen "Mevlânâ Dergâhı'nın kapısının toprağı, kul" ifadesinden hareketle Mevlevîliğe meyilli, belki de Mevlevî olduğu tahmin edilebilir.

Eserleri

Bugün için Mahmûd bin Mustafa'nın iki eseri bilinmektedir. Bunlardan ilki *Divan*, ikincisi *Gencîne-i Letâif*'tir⁹.

Divan

Mahmûd Efendi'nin farklı nazım şekillerinde söylediği manzûmelerini bir araya getirdiği bir *Divan*'ı bulunmaktadır. Bu eserin şimdilik bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa Bölümü, 564 numarada kayıtlıdır. Eserin nüsha tavsifi şu şekildedir:

⁸ Mahmûd bin Mustafa, *Divan*, vr. 30b-32a. Ayrıca *Divan*'da İbrahim Paşa'nın tekrar sadrazam olmasına tarih düşürülmüşse de tarih dizesi yazmada beyaz renkli olarak yazıldığından tam okunamamaktadır. İbrahim Paşa'nın ikinci defa sadrazamlığa getirilişi 1596'da, üçüncü defa sadrazamlığa getirilişi ise 1599'dadır. İlgili tarihin paşanın ikinci sadareti için yazılmış olması muhtemeldir.

⁹ Mehmet Şakir Yılmaz tarafından hazırlanan "*Koca Nişancı*" of Kanuni: *Celâlzâde Mustafa Çelebi, Bureaucracy and "Kanun" In The Reign of Suleyman The Magnificent (1520-1566)* isimli doktora tezinde Mahmûd bin Mustafa'nın yukarıdaki eserlerinden farklı bir *Münşeat*'ı varmış gibi gösterilmektedir. (Bilkent University, The İnstitute of Economics and Social Sciences, The Department of History, Ankara, 2006, s. 15. Dipnotta.) Halbuki eserin bulunduğu yer olarak gösterilen Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 564'te Mahmûd'un *Divan*'ı bulunmaktadır. Zaten adigeçen tezde de *Divan*'da bulunan arzıhale atıf yapılmaktadır. Tezde, üzerinde durulan şehir medhiyelerinden söz edilmemektedir.

208x100-150x50 mm. ebadında, kenarları zencirekli, mıklebli, şirazeli, şemseli, kahverengi meşin cilt, nohudî renkli, aharlı kâğıt, 166 varak, 10 satır, tek sütun, ta'lik yazı, laciverdî müzehhep mihrabiye, yaldız cetvelli, bazı söz başları beyaz, istinsah tarihi, yeri ve müstensih belli değil¹⁰.

Baş (1b): Sipās-ı bî-gāyet ü sitāyiş-i bî-nihāyet...

Son (166a): āhum te'şīr eylemez Maḥmūd aḡa
Ġālibā ol seng-dil gönli durur taş ocağı

Eserin ayrıca Ankara Millî Kütüphane'de de mikrofilmi bulunmaktadır (MFA (A) 3578).

Divan, bir dîbâce ile başlamaktadır. Bu kısım daha çok mensur ve Türkçe olmakla birlikte zaman zaman Farsça ve Arapça manzûmelerle süslenmiştir. Dîbâcenin başlangıcında tevḥîd konusu işlenmiştir. Devamında Hz. Peygamber'e salavat ve dört halifeye övgü bulunmaktadır. Ardından ise devrin padişahı Sultan III. Mehmed'e ve vezir-i azamına (isim silik olduğundan okunamamaktadır) övgü ve dua kısmı gelmektedir. Bunları takiben şair Maḥmūd bin Mustafa bin Celâl diyerek ismini vermekte ve ardından *Divan*'ını tertip etme sebebini şöyle açıklamaktadır: "... rüzgār-ı zūr-kārda kendümüzden sonra bir eşer ḡalup yādgār olmağ için vuḡū' bulan nevādir-i ebyāt u eş'ār muntazam-ı silk-i taḡrīr olınup tedvīn ve du'ā-i rüz-efzūn-ı pādīşāh-ı rub'-ı meskūnla tezyīn olınup nişār-ı ḡāk-i ḡadem-i kīmyā-'ayār olındı." (vr. 5a) Eserin padişah ve zamanın fazılları tarafından hüsn-i kabulü duasından sonra dîbâce 2 Türkçe ve 2 Farsça beyitle son bulmaktadır.

Dîbâceden sonra eserde manzûmeler başlamaktadır. İlk manzûme "Gül-Redīf Müseddes-i Latīfdür" başlığını taşımaktadır (vr. 6b-12b). Şiirden anlaşılacağı üzere gül redifli yirmi bentten oluşan bir müseddestir. Bent sonlarındaki altıncı mısra müzdeviçtir. Fakat ilginç olan bu müseddesin tıpkı bir kaside gibi birbirinden farklı birkaç bölümden oluşmasıdır. Manzûme gül tasviriyle başlamaktadır ve âşıkâne denilebilecek bir tarzda gül-bülbül aşkıdan bahsederek devam etmektedir.

Açılup bezm-i çemende şāhid-i ra'nā-yı gül
Dürlü dürlü şekle girdi şüret-i zībā-yı gül
Zīb ü zīnet virmege dehre cemāl-ārā-yı gül
Reng ü bŷy-ıla cihānı tıtdı şevḡ-efzā-yı gül
Keşf idüp yüzden niḡābın ḡal'at-ı ḡarrā-yı gül

¹⁰ Eserde istinsah kaydı olmadığından müstensihin kim olduğu net olarak bilinmemektedir. Ancak Uzunçarşılı'nın makalesinde Maḥmūd Efendi'nin babasının eserlerini istinsah ettiği söylenmekte ve buna dair örnek bir fotoğraf gösterilmektedir. Uzunçarşılı, agm, s. 437-438. Maḥmūd Efendi'ye ait olduğu kesin olarak bilinen bu yazı ile *Divan*'ın yazısı karşılaştırıldığında yazıların birbirine çok benzediği fark edilmektedir. Buradan hareketle *Divan*'ın belki de Maḥmūd Efendi tarafından yazıldığı ve müellif hattı olduğu tahmin edilebilir. Ancak eserde hiçbir karalama ve düzeltmenin olmaması eserin müsvedde bir nüsha olmadığını da göstermektedir.

Eyledi hoş-bü meşâm-ı ‘âlemi büyâ-yı gül

...

Manzûmenin dokuzuncu bendi sanki bir anlamda girizgâh bendi gibidir. Onuncu bentten itibaren devrin padişahı Sultan III. Murad övülmektedir. Bu bölüm dokuz bentten meydana gelmektedir. En sondaki 19, 20 ve 21. bentler ise padişaha dua içerikli bentlerdir. Şair mahlası olan Mahmûd’u en son bendin ilk dizesinde söylemektedir¹¹.

Divan’da bundan sonra üç adet kaside bulunmaktadır. Bunlardan ilki Sultan III. Mehmed’e, ikincisi Mehmed Paşa’ya, üçüncüsü ise Sinan Paşa’ya hitaben yazılmıştır (vr. 13a-25b). Eserde kasidelerin ardından manzûm tarihler gelmektedir (vr. 25b-36a). Tamamı 15 adet olan bu tarihlerden üçü kaside, geriye kalanları kıt’a şeklinde kafiyelenmektedir. Tarihler sırasıyla; İstanbul’a ve Kâğıthane’ye su getirilmesine, Süleymaniye Camii’nin yapımına, Mesih Paşa Camii’nin tamamlanmasına, Mehmed Paşa’nın vezir-i azam oluşuna, Yanık Kalesi’nin fethine, III. Mehmed’in tahta çıkışına, Eğri Kalesi’nin fethine, İbrahim Paşa’nın vezir-i azam oluşuna, Mehmed Paşa’nın vezir-i azam oluşuna, Ali Paşa’nın çeşme yaptırmasına, Mehmed Paşa’nın Burgaz’da cami yaptırmasına, bir çeşme yapımına, Sinan Paşa’nın kaptan oluşuna ve yine Sinan Paşa’nın Şam eyaletine vali oluşuna yazılmıştır. Manzûmelerin muhtevalarından haber veren başlıkları şu şekildedir:

1. Tārîh Berāy-ı Āmeden-i Āb-ı İstanbul
2. Tārîh-i Āmeden-i Āb-ı Kâğıd-hâne
3. Tārîh-i Cāmi’-i Şerîf-i Sultān Süleymān Hān
4. Tārîh-i Cāmi’-i Merhūm Mesîh Paşa
5. Tārîh-i Vezîr-i A’zam Şoden-i Hâzret-i Mehemmed Paşa
6. Tārîh-i Feth-i Hişâr-ı Yanık
7. Cülûs-ı Hümâyûn-ı Hâzret-i Sultān Mehemmed Hān
8. Tārîh-i Feth-i Hişâr-ı Egri
9. Tārîh-i Vezîr-i A’zam Şoden-i Hâzret-i İbrâhîm Paşa
10. Tārîh-i Vezîr-i A’zam Şoden-i Hâzret-i Mehemmed Paşa
11. Tārîh-i Çeşme-i ‘Ali Paşa
12. Tārîh-i Cāmi’-i Şerîf-i Mehemmed Paşa Der-Burgaz
13. Tārîh-i Çeşme (?)
14. Tārîh-i Kapudan Şoden-i Hâzret-i Sinan Paşa
15. Tārîh-i Sinan Paşa Berāy-ı Eyâlet-i(?) Şâm-ı Şerîf

Divan’da daha sonra “Arz-ı Hâl-i Pür-Melâl-i Bende-i Pây-mâl” başlıklı mesnevî gelmektedir (vr. 36b-42a). Daha önceden bahsedildiği üzere kısmen otobiyografi özelliği de taşıyan bu manzûme 59 beyitten oluşmuştur.

Eserde bundan sonra “Gazelîyyât” bölümü başlamaktadır. *Divan*’da elif-bâ sırasına göre dizilmiş toplam 185 gazel mevcuttur (42b-166a). Gazeller

¹¹ Şair bu manzûmeyi çok beğenmiş olmalı ki diğer eseri olan *Gencîne-i Letâif*’te de aynen tekrar etmiştir. Mahmûd bin Mustafa bin Celâl, *Gencîne-i Letâif*, vr. 8a-11a.

içinde özellikle Konya, İstanbul ve Edirne medhiyeleri dikkati çekmektedir. Ayrıca, gazel aralarına 3 müseddes ve 6 murabba serpiştirilmiştir.

Eser üzerindeki çalışmalarımız devam etmektedir.

Gencîne-i Letâif

Mahmûd bin Mustafa tarafından yazılmış mensur, manzûm karışık bir eserdir. Şimdilik bilinen tek yazma nüshası Ankara Millî Kütüphane’de bulunmaktadır (06 Mil Yz FB 554)¹². Eserin nüsha tavsifi şu şekildedir:

178x110-150x63 mm. ebadında, miklebli, siyah meşin kaplı cilt, abadi kâğıt, 47 varak, 13 satır, nesih yazı, laciverdî müzehhep mihrabiye ve yaldız cetvelli, söz başları kırmızı, istinsah tarihi, yeri ve müstensihî belli değil¹³.

Baş (1b): Bi’smike’l-iftitâhu yâ Fettâh
 Hâlihu’l-leyli Fâlihu’l-esbâh

Son (47b): Nükte nâ-sencîde güfem husrevâ ma’zûr dâr
 İltifâtî kün ki tâ şab’-ı sühân mevzûn künem

Divan kâtipliği vazifesini yapan Mahmûd Efendi, entrikalar sonucu bu görevinden azledilince oldukça üzölmüş ve devlet işlerinden bir süre uzaklaşp inzivaya çekilmiştir. *Gencîne-i Letâif* bu uzlet döneminin eseridir. Mahmûd Efendi, uğradığı haksızlıkları dile getirmek ve eski parlak günlerine yeniden dönebilmek için bu eseri yazmış ve tahta yeni çıkan Sultan III. Murad’a arz etmiştir. 1574 yılında tamamlanan, umûmiyetle mensur, yer yer de manzûmelerle süslü olan *Gencîne-i Letâif*, geleneğe uygun şekilde besmele, hamdele ve salve bölümleriyle başlamaktadır. Ardından padişah övgüsü ve müellifin kendi başından geçenlerden bahsettiği sebab-i telif bölümü, bunları takiben de Mahmûd Efendi’nin *Divan*’ında da geçen “gül” redifli müseddes gelmektedir.

Muhtevası incelendiğinde eserin, on üç kıssa ile bu kıssalardan alınması gereken hisselerden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Önce mensur bir kıssa anlatılmış, daha sonra âyet, hadîs ve şiirlerle o kıssadan alınması gereken hisse

¹² *Gencîne-i Letâif*, 2012 yılında sadeleştirilerek yayınlanmışsa da kitapta eserin aslının nerede olduğu belirtilmemiştir. Bk. Mahmûd b. Mustafa, *Gencîne-i Letâif*, Haz. Ömer Zülfe, Hâcegân Yayınları, İstanbul, 2012. Eserle ilgili Ömer Zülfe danışmanlığında bir de yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ömer Sağlam, *Mahmûd bin Mustafa bin Celâl’in Gencîne-i Letâif Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011. Bu tezde ise eserin bilinen tek nüshasının yukarıda belirtilen 06 Mil Yz FB 554 numarada kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Sağlam, agt, s. 51. Aynı tezde yanlışlıkla müellifin tek eserinin *Gencîne-i Letâif* olduğu söylendiği gibi (s. 8), kitapta da *Divan*’dan hiç söz edilmemektedir.

¹³ http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=149838 (Erişim Tarihi: 17/04/2012). İstinsah kaydı olmadığından yazmanın kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Ancak Uzunçarşılı’daki Mahmûd Efendi’nin el yazısı ve *Divan* ile karşılaştırıldığında arada benzerlikler olduğu görölmektedir. Belki bu eserin de müellifin kendisi tarafından yazılmış olması mümkündür.

açıklanmıştır. Amaç okuyucuları güzel ahlaka yönlendirmek ve onlara kâmil insan fikrini kazandırmaktır. Eser, nazım-nesir karışık bir hâtıme ve ardından gelen manzûm dua bölümüyle sona ermektedir (Mahmûd b. Mustafa 2012: 7-8).

Edebî Kişiliği

Mahmûd bin Mustafa, şiirlerinde gerçek adı olan Mahmûd'u mahlas olarak kullanmıştır. Hem kaynaklarda adının geçmemesi hem de eserlerinin yeterince duyulmamasından, onun, yaşadığı dönemde ve sonrasında fazla tanınmadığı anlaşılmaktadır. Belki bunda bir dönem hayata ve insanlara küsüp İstanbul'dan uzaklaşmasının ve inzivaya çekilmesinin de etkisi olabilir. Hâlbuki, eserlerine bakıldığında Mahmûd Efendi'nin hem nazım hem de nesirde maharet sahibi biri olduğu ortaya anlaşılmaktadır. Özellikle *Divan*'ında farklı nazım şekil ve türlerinde başarılı örnekler vermesi bu görüşü destekler niteliktedir. Mahmûd Efendi; kaside, murabba, müseddes, kıt'a, mesnevî gibi farklı nazım şekillerini kullanmakla birlikte en fazla gazel söylemiştir. *Divan*'ının çok büyük bir kısmını gazelleri oluşturmaktadır. Gazellerin en başında ise tevhîd ve na't gibi dînî nitelikli olanlar bulunmaktadır. Örneğin şair kâinattaki her şeyin Allah'ın isim ve sıfatlarına ayna olmasını şöyle dile getirir:

Cemâl-i Hâk' a mir'ât-ı mücellâdur şamu nesne
Görür dîdâr-ı yâri bî-tekellûf merdüm-i bînâ (44b)

Mahmûd Efendi, Allah'a yaklaşmanın yolunun benlikten uzak durmaktan geçtiğini şöyle dile getirir:

Mağâm-ı kurbet-i Hâk' a murâduşsa vüşûl itmek
Getürme gönlüğe İblîs-veş hergiz enâniyyet (50b)

Mahmûd Efendi'nin gazellerinin umûmiyetle âşıkâne olduğunu söylemek mümkündür. Aşkın bir Allah vergisi olduğuna inanan Mahmûd, tıpkı Yunus'un

'İşksizlara virme öğüt
Hayvan öğüt alur degül

dediği gibi aşkın hayvanlara nasip olmayacağını ve kimi zaman "ayıp" denilerek sevgiliye kavuşma yolunun kapandığını şöyle ifade eder:

Dâd-ı Hâk'dur degme bir hayvâna 'ışk olmaz naşîb
Zâd-ı râh-ı vaşl-ı cânâna kômışlar ad 'ayb (50a)

Mahmûd Efendi'ye göre âşığın sermayesi, gümüş ve altın değerindeki gözyaşları ile sarı yüzüdür.

Metâ'-ı 'ışka sermâye reşk ü rüy-ı zerdümdür
Olur ey h'âce mâl ehline çün kim sîm ü zer devlet (60b)

Sevgiliye kavuşmanın ancak ona ya da onun yolunda can vermekle mümkün olacağını bilen şair, bir beytinde sevgilinin yolunda can feda edenlere şöyle gıpta eder:

Cân fedâ itdi yoluğda dün biri 'âşık'laruğ
Reşk idüp Mağmûd dir yâ leytenî küntü türâb¹⁴ (49a)

¹⁴ Keşke toprak olsaydım. Kur'ân-ı Kerîm, Nebe Suresi, 78/40.

Eski edebiyatın vazgeçilmez aşk sembolleri olan gül ve bülbül de *Divan-ı Mahmûd*'da yerini almıştır. Bülbülün gülün aşkıyla âlemlere destan olduğu, onun meddahı, hayranı olduğu bilinen hususlardır. Bülbül bazen de elindeki sopasıyla sanki gülün kapıcısı, bekçisi gibi görünür:

‘İşk-ıla ‘âlemlere destânıdır bülbül gülün
Karşusunda medh okur hoş-h‘ânıdır bülbül gülün
Gâh eline çüb alup derbânıdır bülbül gülün
Hasret-i eyyâm-ıla hayrânıdır bülbül gülün
Bir’ki gün feryâd ider mihmânıdır bülbül gülün
Anuñ için bezl olur her güşede na‘mâ-yı gül

Mahmûd Efendi'nin vezin konusunda oldukça başarılı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte Türkçe ağırlıklı söylediği bazı dizelerinde imale yapmaktan kaçmamıştır. Diğer taraftan onun, redifli şiirlerden hoşlandığı, şiirlerinin çoğunu redifli söylediği görülmektedir. Tabî birçok divan şairi gibi o da kendini diyar-ı Rum'un Hüsrev ve Hassan'ı sayarak övünmekten geri durmaz.

Sezâdur nazmuma Maḥmûd eger taḥsîn iderlerse

Sûhanda mülk-i Rûm'uş Hüsrev ü Ḥassân'ıyuz cānâ (45a)

Şairin zaman zaman anlamı ve söyleyişi güzelleştirmek için Türkçe deyimlerden yararlandığı görülür. Aşağıdaki beyitte bunu görmek mümkündür. O güzel sevgili naz sarhoşu olmuştur. Âşık bin kez âh etse de o duymaz. Hatta, âşık ağzıyla kuş tutsa bile faydasızdır.

Biñ kez âh itseñ işitmez mest-i nâz olmuş güzel
Tutalım Maḥmûd sen var ağzuñ ile kuş tut (62a)

Mahmûd'un *Divan*'ında zaman zaman tasavvufî söyleyişlere de rastlanmaktadır. Meselâ aşağıdaki beyitte, salikin irfan ehli tarafından terbiye edilmediği sürece menzile eremeyeceğini söyler ve pîr-i aşka (Mevlana?) mürid olmayı öğütler:

Gel mürid ol pîr-i ‘işka sâlik irmez menzile
İtmeyince himmetiyle ehl-i ‘irfân terbiyet (60a)

Mahmûd; mücevher isteyen, mutluluk kimyasını arayan kimseye pîrin iksirli kapisına düşmeyi ve ondan himmet dilenmeyi tavsiye eder:

Der-i iksîr-baḥş-ı pîre düş gel cevher istersen
Murâduñ kîmyâ-yı devlet ise eyle cer himmet (61b)

Kimi zaman felekten ve düşmanlardan şikâyet eden şair bunlara karşı Allah'tan yardım ister:

Felek döndi murâdıncâ ‘adüyü kām-yâb itdi
Beni baht-ı siyâhum böyle maḥzûn eyledi yâ Rab

Meded cānuma te’sîr itdi zehr-i ṭa’nı a’dānuñ
Ḥuzûrum telḥ idüp ḥâlüm diger-gün eyledi yâ Rab (49b)

Mahmûd Efendi, bazen de sosyal içerikli, toplumdaki yozlaşmalardan, zaman ve zamaneden şikâyet konulu manzûmeler söylemiştir. Örneğin “Ḳanâ‘at

güşesindedür selâmet” mütekerrir mısralı ve 39 bentten oluşan murabba (52a-59b) bunlardan biridir. Âileden ilim ehline, dindarlardan mutasavvıflara toplumun farklı kesimlerindeki bozulmalardan bahseden sosyal eleştiri niteliğindeki bu manzûmenin bazı bentlerini aktarmanın yararlı olacağı düşüncesindeyiz. İlgili şiirin bir bendinde zengin insanın toplumda saygı göreceği ve işlerinin yolunda gideceği şöyle dile getirilir:

Olursa âdemîde mâl-ı vâfir
Mu‘azzedür olur her emre kâdir
Haķıķat ehli oldu Şimdi nâdir
Ķanâ‘at güşesindedür selâmet (53b)

Hüner, değerden düşmüştür:

Metâ‘ idi hüner düşdi kesâda
Bulunmaz raĶbeti virseñ mezâda
AyaĶa düşdi ol cevher ziyâde
Ķanâ‘at güşesindedür selâmet (54a)

Tasavvuf gösteriŐten ibaret bir kavram olmuş, velîlik yerine kibir ve gurur geçmiştir:

Riyâ-yı maĶzđur Şimdi taŐavvuf
Dirilür Őufiler ŐâĶib-taŐarruf
Velâyet yerine geçdi taŐallüf
Ķanâ‘at güşesindedür selâmet (54b)

Eserde, insanların doğru sözlüden kaçmaları, ikiyüzlü münafıklara raĶbet etmeleri şöyle anlatılır:

ŐaĶĶihü’l-ķavlden nefret iderler
İkiyüzlü ile ülfet iderler
Münâfık âdeme raĶbet iderler
Ķanâ‘at güşesindedür selâmet (55b)

Bilenle bilmeyen bir olmuş, dünya cehaletle dolmuŐtur:

Bilenle bilmeyen oldu ber-â-ber
Cehâlet tıldı dünyâya ser-â-ser
Olupdur âĶir-i devrân muķarrer
Ķanâ‘at güşesindedür selâmet (56b-57a)

Cahil, hak sözü duyduğunda Őaşırır, belki onunla alay eder. Şimdi edepsizler edep ehli geçinir olmuştur:

İŐitse Ķaķ sözi câhil ‘acebler
Tebessümler ķılup eyler Őarablar
Edeb ehli geçer her bî-edebler
Ķanâ‘at güşesindedür selâmet (57b)

Divan’ın muhtevası hakkında daha çok Şey söylenebilir. Ancak, biz sözü daha fazla uzatmadan Mahmûd’un *Divan*’ında bulunan Şehir medhiyelerine geçmek istiyoruz.

***Divan-ı Mahmûd*'daki Şehir Medhiyeleri**

Eski Türk edebiyatında şehirleri konu alan çeşitli eserler yazılmıştır. Mensur örneklere de rastlanmakla birlikte, bu konudaki eserler çoğunlukla manzûm biçimdedir. Bunların en başta gelenleri, bir şehrin güzelliklerinin ve güzellerinin anlatıldığı *şehrengizler*dir. Ayrıca, şehir ve belde isimlerinin tevriyeli kullanımı esâsına dayanan *bilâdiyeler*, şehir övgüsü denilebilecek *şehir medhiyeleri*, bir şehrin kaybı üzerine duyulan üzüntüyü ifâde etmek için yazılmış *şehir mersiyeleri* ile *şehir hicivleri* şehirlerle ilgili türler arasında sayılabilir¹⁵.

Mahmûd bin Mustafa'nın *Divan*'ında da İstanbul, Edirne ve Konya üzerine yazılmış üç şehir medhiyesi bulunmaktadır. Medhiyelerin üçü de aa-xa-xa... biçiminde kafiyelenmiştir. Bu manzûmelerden ilki olan Konya medhiyesi 9 beyitten oluşmaktadır ve aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbı ile söylenmiştir. "gördüğ mi hîç" redifi etrafında şekillenmiş olan manzûmede şair "ey dil" diyerek önce kendi gönlüne, geri planda da okuyucuya hitap eder. Bu bakımdan şiirde hem tasvirî hem de hitabî üslubun kullanıldığı söylenebilir. Manzûmede Mahmûd, farklı yönleriyle XVI. asır Konya'sını över. Daha giriş beytinde Konya için "makâm-ı dil-güşâ" yani gönül açan, ferahlatan yer diyen Mahmûd'a göre buranın havası hoştur, suyu kevser, bahçeleri cennet gibidir. Alanı Allah dostlarının mezarlarıyla süslü olan Konya'da, Hz. Mevlânâ'nın türbesi gibi dünyada eşine az rastlanır safalı bir yer de bulunmaktadır. Sanki evliyanın büyükleri burada toplanmış ve nur deryasına dalmış gibi tazimle

¹⁵ Oldukça geniş olan bu konuyla ilgili bazı yayınlar için bk. Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatında Şehr-engizler ve Şehr-engizlerde İstanbul*, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1958; Fatih Tıgılı, "Klasik Türk Edebiyatında Şehrengiz Çalışmaları Hakkında Bibliyografya Denemesi", *Turkish Studies*, Volume 2/4, Fall 2007, s. 763-770; Cemâl Kurnaz, "Arayıcızâde Hüseyin Ferdî ve Derviş Ömer Efendi'nin Bilâdiyeleri", *Divan Edebiyatı Yazıları*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1997, s. 230-252; Kenan Erdoğan, "Türk Edebiyatında Şehir Şiirlerine Bir İlave: Aspozi ve Hakkında Yazılmış Dört Şiir", "Dergâh, S. 91, Eylül 1997, s. 18-20; Mustafa Erdoğan, "Abdüllatîf Râzî ve Ankara Methiyesi", *Türk Dili*, S. 550, Ekim-1997, s. 356-359; Muvaffak Eflatun, "Şehir Medhiyelerine Bir Örnek: Akşehir Medhiyesi", *Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 26, 2003, s. 273-278; Ekrem Bektaş, "Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Tillo Methiyesi", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yıl: V, S. 18, Yaz-2005, s. 47-54; H. Dilek Batislam, "Şehir Şiirleri ve Şeyhülislam Yahya'nın Edirne Gazelleri", *AÜTürkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 39 (Prof. Dr. Hüseyin ayan Özel Sayısı), 2009, s. 483-498; Selami Turan, "Mihrî Hatun Divanı'nda Şehir Methiyesine Bir Örnek: Lâdik", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Volume: 3, Issue: 10, Winter 2010, s. 597-604; Vanço Boşkov, "Türk Edebiyatında Şehir Şiirleri ve Şehir Mersiyeleri", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, S. 12, 1980, s. 69-70; Fatma Sabiha Kutlar, "Klasik Türk Şiirinde Şehir Hicivleri ve Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî'nin Edirne Kasidesi", *Turkish Studies*, Volume 6/2, Spring 2011, s. 1-16.

yatmaktadırlar. Mahmûd Efendi şiirinde, o mübarek nesilden Bostan Efendi gibi bir yüce menkıbeli zat ve hayâ madenini gördün mü hiç diye sorar¹⁶. Ardından manzûmede, Mesnevî nakl eden Mahmûd Efendi'ye benzer güzel ahlak sahibi ve tatlı edâlî birini gördün mü hiç, diyerek Mesnevîhan Mahmûd Efendi'den söz edilir¹⁷. Ayrıca medhiyede Na'thân Derviş Süleyman'a eş güzel nefis ve hoş nefes sahibi, bülbül sesli birini gördün mü denilerek Na'than Derviş Süleyman diye birinden bahsedilmektedir. Şiirde adı geçen bu kişilerin o dönem Konya'sının ünlü isimleri olduğu anlaşılmaktadır. Yine manzûmede; döne döne can veren fena ehlini gördün mü hiç, denilerek semazenler de anılmıştır. Şair son beyitte, o mübarek evliya eşiğinin kapısının toprağı, riyasız Mahmûd gibi bir kulu gördün mü hiç, diyerek de kendi mahlasını anar. Görüldüğü üzere, Arif Nihat Asya'nın "Konya Mevlânâ demek" dizesinde söylediği gibi, Mahmûd Efendi'nin Konya'yla ilgili manzûmesinde de Mevlânâ ve Mevlevîlik unsurları geniş yer tutmaktadır.

Divan'da bulunan İstanbul medhiyesi 15 beyitten oluşmaktadır. Aruz'un *mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün* kalıbıyla yazılmıştır. "-sı Sitanbul'uñ" ifadesinin redif olarak kullanıldığı medhiyede farklı özellikleri anılarak İstanbul övülmüştür. İstanbul'un gönüller süsleyen etrafı sanki İrem bahçeleri gibidir; temizlenmiş, süslenmiş alanları cennet bahçelerini hatırlatır. Kudüs ve Mescid-i Aksa makamında olan İstanbul'un Ayasofya'sı, Safa ve Merve tepeleri hakkı için itaatın yüce Kabe'si konumundadır. İstanbul'da yakınında Hz. Eyyub-ı Ensârî'nin türbesi bulunan o bölge sanki cennet alanına benzer. Dünyanın denizi ve karası İstanbul'da toplanmıştır, bu açıdan İstanbul dünyada eşsiz bir yerdir. İstanbul'u seyr etmek dünyayı görmek demektir. İbretlerle dolu İstanbul şehri, (büyüklükte/güzellikte?) İsfahan, Horasan, Yezd, Tebriz ve Semerkand'a eşdeğerdir. İstanbul'un denizi, sanki dünyayı süsleyen bu güzel şehrin haberlerini ulaştırmak için doğuyu ve batıyı dolaşmaktadır. İstanbul'un yüce burçları şerefte Kisrâ'nın tâkından, Ehrimen ve Somnât binalarından daha yücedir¹⁸. İstanbul'u gören insanın cennet bahçesine de girse

¹⁶ Adıgeçen Bostan Efendi, Mevlânâ'nın torunlarından olan ve 1591-1630 yılları arasında Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhliği yapan Bostan Çelebi I (ö. 1630) olmalıdır. Hakkında bilgi için bk. Gölpınarlı 1983: 156-158; http://www.semazen.net/sp.php?id=211&page_id=1&menu_id=id13 (erişim tarihi: 28/07/2012).

¹⁷ Burada bahsedilen Mahmûd Efendi; Eflâkî tarafından toplanıp yazılan ve Hz. Mevlânâ'nın menkıbelerini içeren Farsça *Sevâkıb-ı Menâkıb*'ı 1590'da Türkçeye çeviren Mesnevîhan Mahmûd Dede midir, bilemiyoruz. Ancak zaman itibarıyla uygun olduğu fark edilmektedir. Bk. Gölpınarlı, 1983: 15.

¹⁸ Somnât (Somnath); Hindistan'da Gücerat sahilinde bir şehirdir. Burası Brahmanîlerin büyük tapınaklarıyla ünlüdür. Şemsettin Sami 1996: 2694-2695; <http://translate.google.com.tr/translate?hl=tr&sl=en&u=http://en.wikipedia.org/wiki/Somnath&prev=/search%3Fq%3Dsomnath%2Btemple%26hl%3Dtr%26biw%3D1366%26bih%3D612%26prmd%3Dimvnso&sa=X&ei=DNETUOD3Mq0tAbY9oGgDw>

İstanbul arzusu başından gitmez. İstanbul'un güzelleri hilâl kaşlı, nergis gözlü, gül yanaklı ve ay yüzlüdür. Bu servi boylu güzeller, nazla salınsa Tübâ dalına bile baş eğmez. İstanbul'un Galata'sı ise Hz. İsa (gibi insanı canlandıran) dudaklı, haça benzer saçları olan put gibi güzellerle Firenk memleketine dönmüştür. İstanbul'un Hıristiyan çocukları siyah saçlı, menekşeye benzer ayva tüylü, insanı büyüleyen güzel gözlü ve peri yüzlüdür. İstanbul'un Yahudi güzelleri ise, sanki baştan başa akarsu kenarından yatmış taze nilüferlerdir. Dünyayı, yedi iklimi baştan başa gezen güzellikte İstanbul'un benzerini bulamazsın. Şair, İstanbul'un parlak ay gibi bir güzeli de devamlı naz ve işveyle Mahmûd'un gönlünü almaktadır diyerek İstanbul medhiyesini bitirir. Görüldüğü üzere manzûmede İstanbul; tabîî güzelliklerinin yanı sıra Müslüman, Hıristiyan ve Yahudilere mekânlık yapan bir yer olarak anlatılmaktadır.

Mahmûd bin Mustafa'nın Edirne medhiyesi ise 5 beyitten ibarettir¹⁹. Aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbıyla ve "-ı Edrene" redifi çevresinde söylenmiştir. Manzûmede Edirne, güzellikte cennete benzetilmekte, güzel kokusuyla çevresine anber kokuları yayan bir yer olarak tanıtılmaktadır. Edirne'nin suları içene ölümsüzlük bahşeden âb-ı hayata benzer, şeker gibidir. Irmakları ise Kevser ırmağına benzer. Edirne'nin bütün çevresi çimenliktir, lâle ve gül bahçeleriyle çevrilidir. Sanki cennet bahçeleri gibidir. Gerçi görünüşte Edirne'nin yüzü suyu Meriç'tir (Meriç akmaktadır), fakat aslında suların sultanı orda padişahın bahçesine yüz sürmektedir. Son beyitte; ey Mahmûd, İstanbul bahçesini bir zaman terk et, çünkü şanı yüce padişah da Edirne'yi arzu etmiştir, diyen şairin Edirne'yi daha çok tabîî güzelliklerini anarak övdüğü görülmektedir.

Yukarıda söylediklerimizi toplamak gerekirse, Mahmûd bin Mustafa'nın *Divan*'ında Konya, İstanbul ve Edirne hakkında söylenmiş üç övgü şiiri bulunmaktadır. Bunlarda Konya'nın daha çok evliyasıyla, Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili yönleriyle, İstanbul'un tabîî güzellikleri ve güzelleriyle, Edirne'nin ise tabîî güzellikleriyle övüldüğü görülür. Şimdi bahsedilen medhiyelerin çevriyazılı metinlerini ilgililerin dikkatine sunuyoruz.

&sqi=2&ved=0CG0Q7gEwBg (erişim tarihi: 28/07/2012). Ehrimen, Zerdüştlükte kötülük ilkesi ya da tanrısı olarak kabul edilmektedir.

¹⁹ Mahmûd'un babası olan Nişancı Celâl-zâde Mustafa'nın da Edirne medhiyesi bulunmaktadır. Bk. Canım 1995: 11-12.

I*
[KONYA MEDHİYESİ]

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

- 1 Konya-veş ey dil maķām-ı dil-güşā gördüğ mi hıç
Bāğı cennet ābı kevşer hoş-hevā gördüğ mi hıç
- 2 Şahı pür olmış mezārāt-ı veliyyu'llāh ile
Cennet-āsā taşrası behcet-fezā gördüğ mi hıç
- 3 Çok zamāndur ey şabā seyrān idersin 'ālemi
Ravza-i Mollā gibi cāy-ı şafā gördüğ mi hıç
- 4 Ğarķa-i deryā-yı nūr olmış yatur ta'zımlle
Nice cem' olmış kibār-ı evliyā gördüğ mi hıç
- 5 Ol mübārek neslden Būstān Efendi gibi bir
Zāt-ı 'ālī-menķabet kān-ı hayā gördüğ mi hıç
- 6 Meşnevī naķl eyleyen Maķmūd Efendi'ye şebīh
Şāhib-i hulķ-ı ḥasen şırın-edā gördüğ mi hıç
- 7 Na't-ḥ'ān Dervīş Süleymān'a mu'ādil bir daḥı
Ḥüb-nefs ü hoş-nefes bülbül-nevā gördüğ mi hıç
- 8 Yā mezār-ı rahmet-āsārına karşı zevķle
Döne döne cān virür ehl-i fenā gördüğ mi hıç
- 9 Ol mübārek āsitān-ı evliyā ḥāk-i deri
Bī-riyā **Maķmūd** gibi bir gedā gördüğ mi hıç

* *Divan-ı Maķmūd*, vr. 65b-66a.

II*
[İSTANBUL MEDHİYESİ]

- [*mefâ‘lün mefâ‘lün mefâ‘lün mefâ‘lün*]
1 İrem bâğıdur etrâf-ı dilârâsı Sitanbul’uñ
Behişt-i ‘adndür şaĥn-ı muşaffâsı Sitanbul’uñ
- 2 Şafâ vü Merve ĥaĥkı Ka‘be-i ‘ulyâ-yı tã‘atdür
Maĥâm-ı Kuds ü Aĥşâ Ayaşofyâ’sı Sitanbul’uñ
- 3 Civârında mezâr-ı Ĥazret-i Eyyüb-ı Enşârî
Cinân şaĥnına beñzerdür ol arası Sitanbul’uñ
- 4 Ber ü baĥrini cãmi‘dür cihân içre nazîri yoĥ
Hemîn dünyâyı görmekdür temâşası Sitanbul’uñ
- 5 Şıfâhân u Ĥorâsân Yezd ü Tebrîz ü Semerĥand’e
Ber-â-berdür sevâd-ı ‘ibret-efzâsı Sitanbul’uñ
- 6 Bu şehri-i ‘âlem-ârânuñ irişdürmege aĥbârin
Tolaşmış şarĥ u ĥarba cümle deryâsı Sitanbul’uñ
- 7 Binâ-yı Ehrimân u Somnât u tâĥ-ı Kisrâ’dan²⁰
Mu‘allâdur şerefde burc-ı bâlâsı Sitanbul’uñ
- 8 Gören âdem girürse ravza-i Rıd vâna cennetde
Daĥı gitmeye başından temennâsı Sitanbul’uñ
- 9 Hilâl-ebrü vü nergis-‘ayn u gül-ĥadd ü ĥamer-peyker
Hümâyün-ĥehrelerdür mâh-sîmâsı Sitanbul’uñ
- 10 Ĥırâmân olsa nâz ile baş egmez şâĥ-ı Tübâ’ya
Bülend ü müntehâdur serv-i ra‘nâsı Sitanbul’uñ
- 11 Mesîĥâ-leb büt-endâm u ĥelîpâ-zülf şanemlerden
Firengistân’a dönmişdür Ĥalâtâ’sı Sitanbul’uñ
- 12 Siyeh-kâkül benefşe-ĥaĥ muĥarrâ-zülf ü sâĥir-ĥeşm
Perî-rûlardur evlâd-ı Naşârâ’sı Sitanbul’uñ

* *Divan-ı Mahmûd*, vr. 111b-113a.

²⁰ Bu mısradaki Somnât, vezin gereĥi Somenât yahut Sômnât şeklinde okunmalıdır.

- 13 Kenār-ı cūda yatmış tāze nīlüfer durur gūyā
Ser-ā-ser cümle hūbān-ı Yehūdā'sı Sitanbul'ıuñ
- 14 Yedi iklīmi geşt itseñ bütün dünyāyı ser-tā-ser
Leţāfetde bulunmaz mişl ü hem-tāsı Sitanbul'ıuñ
- 15 Dem-ā-dem nāz u şīveyle alur göñlini Maħmūd'ıuñ
Cemāl-i hūsle bir māh-ı ğarrāsı Sitanbul'ıuñ

III*

[EDİRNE MEDHİYESİ]

- [fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]
1 Cennetü'l-me'vāya hem-serdür bu küy-ı Edrene
Her meşāma 'anber olsa ʔañ mı büy-ı Edrene
- 2 Şuları āb-ı hayāta beñzemiş şeker durur
Kevşer ırmāğına beñzer cümle cüy-ı Edrene
- 3 Cümle eţrāfi çemendür lālezār u büstān
Ravza-i cennet-mişildür cümle süy-ı Edrene
- 4 Şularuñ sulţānı orda bāğ-ı şāha yüz sürer
Gerçi zāhirde Merīc'dür āb-ı rüy-ı Edrene
- 5 Bāğ-ı İstanbül'ı terk it bir zamān **Maħmūd** çün
Şāh-ı 'ālī-şān itdi ārzü-yı Edrene

KAYNAKLAR

Âşık Çelebi (2010), *Meşairü'ş-Şuara İnceleme-Metin*, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 3 C.

CANIM, Rıdvan (2000), *Latîfî Tezkiretü'ş-Şu'ara ve Tabsıratü'n-Nuzamâ*, AKM Yayınları, Ankara.

GÖLPINARLI, Abdülbâki (1983), *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul.

http://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=149838 (Erişim Tarihi: 17/04/2012).

http://www.semazen.net/sp.php?id=211&page_id=1&menu_id=id13 (erişim tarihi: 28/07/2012).

* *Divan-ı Maħmūd*, vr. 134b-135ab.

İPEKTEN, Haluk (1996), *Divan Edebiyatında Edebî Muhitler*, MEB Yayınları, Ankara.

Kınalızâde Hasan Çelebi (2009), *Tezkiretü's-Şuara*, Haz. Aysun Sungurhan Eydurhan, KTB Yayınları, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-83504/kinalizade-hasan-celebi---tezkiretus-suara.html>, Ankara, 2 C. (Erişim Tarihi: 17/04/2011).

Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı (1994), Haz. Mustafa İsen, AKM Yayınları, Ankara.

Mahmûd bin Mustafa, *Divan*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hüsrev Paşa, 564.

Mahmûd bin Mustafa, *Gencîne-i Letâif*, 06 Mil Yz FB 554.

Mahmûd b. Mustafa (2012), *Gencîne-i Letâif*, Haz. Ömer Zülfe, Hâcegân Yayınları, İstanbul.

Mehmed Süreyyâ (1996), *Sicill-i Osmânî 3*, Yayına Haz. Nuri Akbayan, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Peçevî İbrahim Efendi (1992), *Peçevî Tarihi I*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Riyâzî Mehmed Efendi, *Riyâzü's-Şuarâ*, Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih Bölümü, 765.

SAĞLAM, Ömer (2011), *Mahmûd bin Mustafa bin Celâl'in Gencîne-i Letâif Adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, (Danışman: Ömer Zülfe).

SOLMAZ, Süleyman (2005), *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, AKM Yayınları, Ankara.

Şemsettin Sami (1996), *Kâmûsu'l-A'lâm*, Kaşgar Neşriyat, Ankara, C. 4.

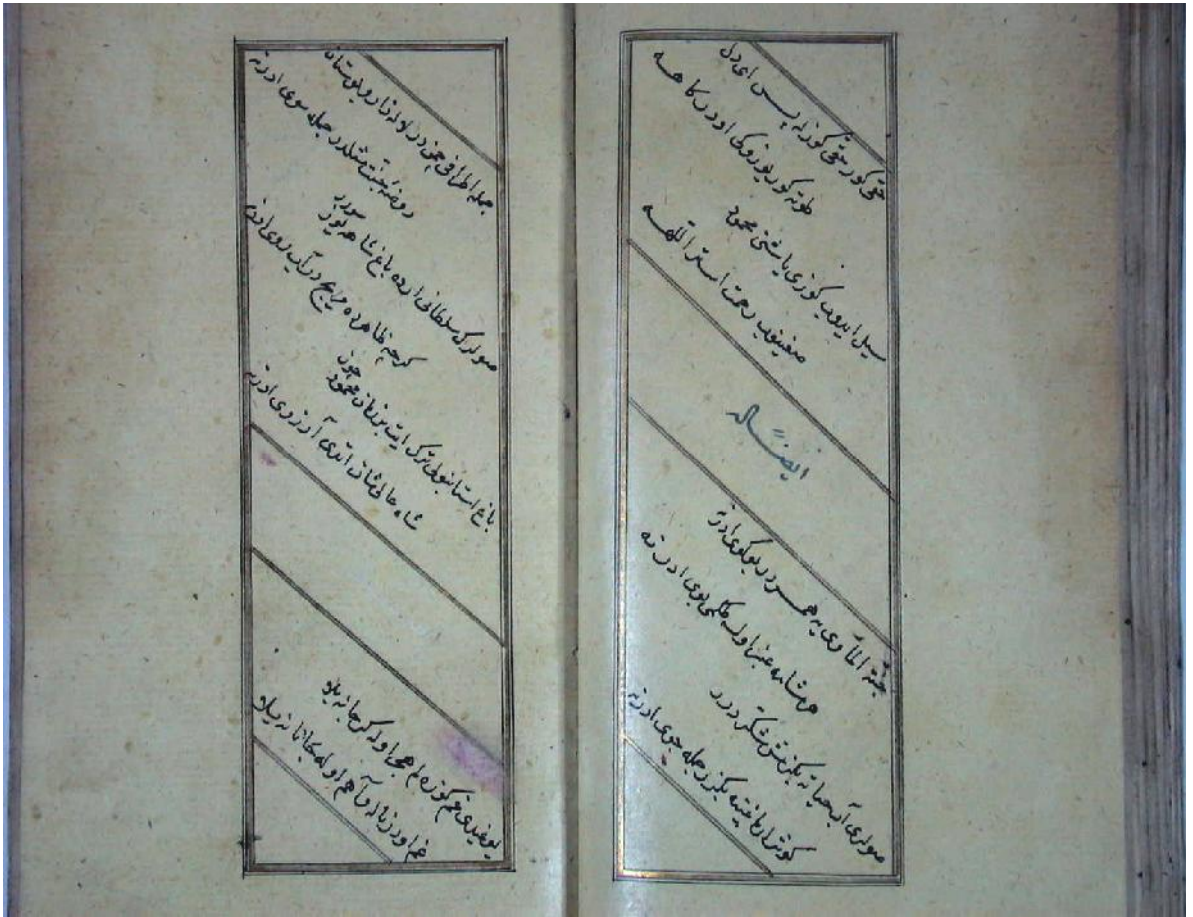
UZUNÇARŞILI, İ[smail] H[akkı] (1958), *Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet Tosyalı Celâl Zade Mustafa ve Salih Çelebiler*, Belleten (TTK), C. XII, S. 78, s. 391-441.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2006), *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, C. II.

EKLER
Mahmûd Efendi'nin Şehir Medhiyelerinin Fotoğrafları

Divan-ı Mahmûd, 65b-66a.

Divan-ı Mahmûd, vr. 134b-135a.

Divan-ı Mahmûd, vr. 11b-112a.

Divan-ı Mahmûd, vr. 112b-113a.